

Utdrag ur Klas Gustafsons bok

Enkel, vacker, öm :

Boken om Monica Zetterlund

Leopard förlag 2009

Det finns bara en Monica Zetterlund

Den första tanken: ”Det är inte sant! Det är någon annan person som har blivit innebränd, det är inte mamma.” Den andra tanken: ”Det är så mycket som inte blev sagt!”

Eva-Lena Jerneld kommer alltid att bära med sig minnet från den 12 maj 2005. Personen som omkommit vid lägenhetsbranden på Ingemarsgatan i Stockholm är verkligen hennes mamma, Monica Zetterlund. Allt som de inte talat med varandra om ska förbli osagt.

Eva-Lena Jerneld förlorade sin mamma den vårvällen. Vi andra förlorade en röst som i nära femtio år tröstat och smekt oss. Minnet av den kommer att leva länge.

– Går jag ut osminkad känner ingen igen mig. Inte förrän jag börjar tala, i alla fall, sa Monica Zetterlund mot slutet av sitt liv.

Hon hade blivit allt mer besvärad av uppmärksamheten från främmande människor, men inga vida hattbrätten och inga solglasögon kunde dölja Rösten. Med den sjöng sig Monica Zetterlund bort från den värmländska bruksorten och ut i världen. När den började bli omskriven i svenska tidningar hade den redan erövat Danmark och dessförinnan gjort sig hörd på dansbanorna i Klarälvdalen, ja faktiskt ända borta i Vansbro och Säffle.

Ingen svensk artist skulle tillskrivas så många genombrott som hon: inom kabaret, teveunderhållning, revy, teater och film. Varje byte av arena åtföljdes av samma utrop: Nytt genombrott för Monica Zetterlund! Ändå förblev jazzen hennes hemmaplan.

En gång hade en journalist modet att ställa den otroligt naiva frågan: Vad är jazz? Monica hade modet att svara:

Det är en känsla uttryckt i musik, så kan man väl säga. Jazzen är något äkta, uppsåtet är rent och ärligt. Jazzen är framför allt glädje, men det finns också en olyckans jazz som du kanske vet.

Bluesen. Att sjunga jazz har med fraseringen att göra, sättet att betona rytmen. Det är någonting man känner.

Intuitionen var en gåva, konsten att bära fram en sångtext krävde år av arbete. Monica Zetterlund sjöng för att hon hade något på hjärtat, då är orden viktiga och sanningen okränkbar.

– Jag gör så gott jag kan och sämst är jag på att ljuga. I texter som jag ska tolka och i livet. Andra kan ljuga mig full, men själv klarar jag inte ens små vita lögner.

Hon fick en repertoar av Sveriges bästa textförfattare: Povel Ramel, Beppe Wolgers, Olle Adolphson, Hans Alfredson och Tage Danielsson. De fick en uttolkare som gjorde publiken rörd. Povel Ramel sa att hon hade en riksväg in i hjärtat.

I en omgivning som bågner av musik finns det sångröster som kräver all uppmärksamhet och några som till och med kan göra mig berörd. Ingen annan röst än Monica Zetterlunds är tårdrivande. Det finns ett par passager där jag måste snyfta och det slår aldrig fel:

När hon i "zigenarnumret" från Gula Hund med en hög ton häver den støjiga musikintroduktionen och får allt att stillna: "Ljuva dröm, att bli en riktig svensk, stor och stark och tyst och fosterländsk ...".

I *Monicas vals*, just när Larry Bunkers vispar ansluter till Chuck Israels dämpade kontrabas och Bill Evans dittills loja piano, tempot höjs och musiken spricker upp: "Väldig, vacker, stark, kommer solen med dagen, den vackra staden badar i ljus ...".

Monica Zetterlund hade kommit till Beppe Wolgers och bett om en text till Evans melodiska vals. Inledningsorden blev, medvetet eller ej, ett porträtt av henne: "Enkel, vacker, öm".

Enkel var hon i betydelsen jordnära och chosofri. "Omärkvärdig", säger en av hennes jazzvänner.

– Vad skulle jag vara stöddig för? frågade Monica Zetterlund och ett helt folk hade kunnat ge henne tusen och ett skäl.

Hon skulle sjunga på en festival i Norrköping där en av de andra artisterna var stjärna från USA och krävde hämtning med limousine och champagne på hotellrummet. Arrangörerna undrade vilka önskemål Monica Zetterlund hade. Man kan riktigt se hur hon fryner vid minnet:

– Inte vill jag ha det så!

När Kungliga Musikaliska Akademien gav henne medalj kände hon sig mer än någonsin som "Monica från Hagfors".

Vacker var hon, titta bara på bilderna! Det var skönhet av det slag som inte behöver kråma sig för att bli attraktiv och som gärna skrattar åt sig själv. Monica Zetterlund tyckte om att vara snygg och älskade att demaskera skönhetsidealen.

Ett av hennes första kabaretnummer hette *Vara vacker* och hon var övertygande i sin självbelåtna grace, just sådan hon inte var. Hos sig själv såg Monica Zetterlund knotiga ben och ingen stuss, men med tänderna var hon nöjd.

Öm var hon i betydelsen ömsint och medkännande, ömtålig och sårbar. Hennes sorglöshet och svarta humor lindrade smällarna, men ärren satt kvar.

Pappa Bengt var en tuff kapellmästare, Arne Domnéus ännu tuffare. Monica förblev sin egen strängaste kritiker. Bara några få av sin karriärs insatser var hon nöjd med:

– Bill Evans-plattan, Utvandrarna-filmen och Svea Hund-revyn. Tror jag. Men jag har ju gjort allt vet du. Jag har till och med spelat fotboll.

Tänk om hon hade fått känna att hon var bra! Tänk om hon kunnat njuta av sin talang, även om hon blivit aningen, aningen högfärdig på kuppen. Men en arbetarunge från en värmländsk brukssort skulle inte tro att hon var något:

– Vad tror du pappa skulle ha sagt och mamma med för den delen och farbror Lars inte att förglömma om jag försökt spela diva och satt näsan i vädret?

Monica Zetterlund pendlade mellan världen och provinsen. Direkt från ett framträdande i brittisk teve jäktade hon hem för att sjunga i glassbaren på Västra Torggatan i Karlstad. Efter tre månader med champagnedrinkar och nattklubbssorl i USA landade hon i Sverige och framträdde redan samma kväll vid en skraltig dansbana i Krylbo.

Monica Zetterlund kände en genuin kärlek till landsvägarna och granskogarna och stads-hotellen och folkparkerna och publiken som var hennes – fast hon inte ville se den i ögonen. Den kärlek hon fick tillbaka gjorde henne ödmjuk, men tvivlet fanns där i alla fall: hade hon verkligen gjort sig förtjänt av den?

Jag är tacksam för att jag är älskad av många, men jag vet ju att jag har mina fel och brister. Jag vet dom som är mycket bättre, men det är klart, det finns bara en Monica Zetterlund.

Det var ju därför vi tyckte så mycket om henne. Hon sjöng så att vi blev blanka i ögonen, men felen kände vi igen från våra egna liv, om bristerna visste vi redan allt.

Monica Zetterlund drog en spader i turnébussen och tog ett järn med grabbarna. Hon utmanade femtioalets moraliska tabun, männen älskade henne och hon dem. Hon kom bra överens med sextioalet, det var hennes tid. Inte konstigt alltså att den här boken handlar mest om det decennium hon gav färg åt.

Hon var en kalaspingla och en målmedveten yrkeskvinna med osvikliga kvalitetskrav. Utan att våpa sig fick hon det svenska kulturlivets vresigaste gubbar att vekna; Sven Stolpe och Vilhelm Moberg var misstrogna, men sjöng till slut hennes lov. Hon skålade i champagne med Karl Gerhard under kristallkronorna på Berns Salonger och bjöds koreanskt brännvin av Tage Erlander på en socialdemokratisk kursgård. Hon dansade med Evert Taube under Djurgårdens ekar och lagade mat åt hovtraktören Tore Wretman.

Hon sjöng duett med Louis Armstrong och Harry Belafonte, uppvaktades med röda rosor av Sammy Davis jr och dansade cha-cha med Marlon Brando. Hon fick ett fräckt förslag av Miles Davis och ett generöst erbjudande av Stan Getz – och tackade nej till båda.

Monica Zetterlund sa att hon gjorde mer på sextioalet än vad en vanlig människa hinner på trettio år.

Du vet då på sextioalet gjorde jag inte annat än jobbade och gick på fest. Filminspelning direkt efter frukosten och sen skivinspelning efter lunch och så i iltaxi till revyn och efter det konsert och sist på kvällen sjöng jag på jazzklubb. Det var inget hälsosamt liv och det gick åt helvete ibland. Med allt.

När författaren och kulturskribenten Niklas Rådström år 1993 besökte henne för en intervju beskrev Monica Zetterlund sig själv som en smått tragisk figur; ”käppförd och närsynt”. Niklas Rådström invände och sade sig tro att hon var en person som haft mycket roligt i livet och att det kanske också haft ett pris. Det priset var Monica Zetterlund villig att betala:

– Snål har jag aldrig varit.

Hon saknade sin ungdomstid när den flytt och hade gärna låtit livet gå i repris. Helst hade hon då fryst bilden vid 1967, året hon fyllde 30.

– Kroppen fungerade, man var fortfarande snygg, samtidigt som man inte var alldeles för ung och blåögd. Det tycker jag är en bra ålder.

Mot slutet av karriären gjorde publikens kärleksfulla respekt i kombination med hennes egen anspråkslöshet att det var svårt att skriva om Monica Zetterlund utan att bli antingen högstämd eller inställsam, det finns exempel på båda sorterna och de klädde henne lika illa. Efter att ha hört henne sjunga *I can't give you anything but love* i Västervik en högsommarkväll 1985 skrev jag i tidningen att om det finns något sådant som en folksjäl, kan ingen bättre än Monica Zetterlund ge den röst och kropp. ”Folksjäl” är ett halt ord som lätt slinker ur en recensent som i alla fall vill försöka fånga något som är bortom bra och dåligt, det som snarare har att göra med erfarenheter och minnen som delas av många, förnimmelsen att en trivial refräng kan framkalla svindel.

Ombedd att beskriva sig själv sa Monica Zetterlund:

Det är en tjej som aldrig blir vuxen. Och som lever efter principen ”det ordnar sig”. Hon läser nästan jämt, och får alltid böcker i present just därför. Hon älskar att virka, gärna färggranna västar, som hon ger bort till sina vänner. För övrigt är hon rätt lat. Jag skulle önska att hon hade

mycket större vitalitet och energi. Hon både kan och vill, men när det ska till, får hon ibland litet extra ont i ryggen.

Om henne handlar den här boken. Vännerna kallade henne Monkan eller Zäta, här är hon helt enkelt Monica. Berättelsens källor har jag hämtat från tre håll.

För det första: det rika verk hon lämnade efter sig; skivorna, filmerna, revynumren, radio- och teveprogrammen.

För det andra: samtal med ett fyrtiotal personer som berättat för mig om Monica, inte sällan med en tår i ögonvrån. Vilka de är framgår i slutet av boken. Särskilt glad är jag för den hjälp och det förtroende jag fått av Eva-Lena Jerneld, Margareta Nilsson, Doris Stråhlman och Kerstin Bagge som här för första gången berättar utförligt om sin mamma, syster, vän och kollega.

För det tredje: Monicas nära femtioåriga dialog med media, den första intervjun är från 1956, den sista från 2005. Brottstycken från hennes värmäländska uppväxt har under årens lopp återgivits i flera artikelserier, den första redan år 1959, då ”Monica Zetterlund berättar sitt 21-åriga livs historia”.

– Vi drar väl inte hela Hagforsvalsen, va? sa hon vid ett tillfälle till en reporter som fikade efter barndomsminnen.

I den här boken finns hela Hagforsvalsen – och dess fortsättning.

Monicas farmor Sofia levde sitt liv i en kolarstuga, födde tio barn och besökte ett sjukhus första gången vid 84 års ålder.

– Hon kom ju aldrig längre än till Hagfors!

Det samhälle som fjättrade farmodern vid stugknuten vändes upp och ned under Monicas livstid. När hon var sju år tog det andra världskriget slut. Hagfors växte, blev stad och fick höghus. Alla behövdes när hjulen började snurra, Sverige öppnades och världen blev tillgänglig. Innan hon fyllt 25 hade Monica sjungit i Danmark, Tyskland, Frankrike, England och USA.

– Hur många har fått se så mycket och fått vara med om så mycket som jag?

När Monica uppnått svensk pensionsålder frågade en intervjuare om hon hade några drömmar kvar att förverkliga. Hon svarade:

– Nej, jag tycker att jag har fått allt.

Dagen efter hennes död skrev författaren Anders Ehnmark om Monica och hennes tid:

60-talet [...] är ett förtalat och missförstått decennium, beroende på att vänstern gjorde det, men högern beskrev det. Vill man veta hur det var ska man lyssna på Monica Zetterlund. Allt det roliga finns hos henne.